

Jadranka Đorđević Crnobrnja

Etnografski institut SANU
jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

Aktivnosti žena i očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa goranske zajednice*

Apstrakt: Diskurs sa kojim se susrećemo u goranskoj zajednici predstavlja ženu kao ključnog aktera u očuvanju goranske tradicije. U radu se aktivnosti žena u goranskoj zajednici sagledavaju u kontekstu Uneskovke Konvencije o očuvanju i zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa. Istraživanje je bilo usmereno ka znanjima, veštinama i praksama čiji su nosioci žene i koje se izvode u goranskoj zajednici u kontinuitetu više decenija. Analiza aktivnosti žena u procesu očuvanja goranskog kulturnog nasleđa podstiče takođe na sagledavanje njihovog doprinosa kreiranju identitetskih obrazaca i simbola u goranskoj zajednici, kao i obezbeđivanju kontinuiteta njihovog trajanja. Period druge polovine dvadesetog i prve dve decenije dvadeset prvog veka predstavljaju hronološki okvir istraživanja. Područje Gore predstavlja prostorni okvir istraživanja. Gora je planinska kotlina koju čine varošica Dragaš i okolna naselja, koja se nalaze na obroncima Šarplanine i Koritnika. Prostor Gore u identitetskom pogledu ima značaj matične teritorije za Gorance. Istraživanje pokazuje da su migracije stanovništva Gore izvan matične teritorije, a pre svega muške populacije, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti značajno uticale na to da se žena nađe u poziciji „čuvara goranske tradicije”, kao i aktivnog prenosioca znanja i praksi koje se percipiraju kao ključne za očuvanje identitetskih simbola goranske zajednice.

Ključne reči: Gora, Goranska zajednica, nematerijalno kulturno nasleđe, očuvanje i zaštita, veštine i znanje, žena

Vez

Svojim veštim rukama,
Utkala si u nas
Životnu radost i vedrinu.
Tvoji prsti veselo su plesali
U paru s iglom i koncem.
Slavila si život svojom pesmom.

* Rad predstavlja rezultat istraživanja dr Jadranske Đorđević Crnobrnje u Etnografskom institutu SANU, finansiranog od Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija RS na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2023. godini broj: 451-03-47/2023-01/200173, od 3.2.2023.

Glasom nas vodila
 Kroz daleke svetove.
 Brižnošću vezala za sebe.
 Zauvek si deo mene.
 Povezuje nas nit
 Dugačka nekoliko vekova.
 Mama si moje mame.
 Julija Zulfikari**

Uvod

„Žene su čuvari goranske tradicije” i „Goranke su očuvale Goru” – reči su sagovornika kojima je isticana posebna uloga žena u očuvanju kulturnih elemenata goranske zajednice. Sagovornici su na taj način tumačili važnost posedovanja i prenošenja znanja, veština i praksi koje se od strane Goranaca percipiraju kao obeležje goranske tradicije i zajednice. Pomenuti iskazi se mogu tumačiti u različitim kontekstima. U ovom radu se isticanje doprinosa žena očuvanju goranske tradicije sagledava u kontekstu Uneskovke konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa. Tome je u velikoj meri doprinelo istraživanje nematerijalnog kulturnog nasleđa, koje je obavljano u drugoj deceniji 21. veka i koje pokazuje da žene poseduju i prenose znanja i veštine neophodne za njihovo aktivno učestvovanje u izvođenju praksi koje su prema shvatanju sagovornika od ključnog značaja za kontinuitet i opstanak goranske zajednice i identiteta u sadašnjosti.¹

Diskurs o Gorankama i njihovom doprinosu vitalnosti goranskog kulturnog nasleđa i identiteta je prisutan u okviru goranske zajednice jedan duži period. O tome svedoče etnološka i antropološka, kao i etnomuzikološka istraživanja koja su obavljena u Gori krajem 20. veka (Nikolić 1995, 169–174; Stanković (Ranković) 1995, 202–213) i u 21. veku (Hasani 2003; Ranković 2020, 613–639). U radu se koriste i rezultati istraživanja migracija, društvenih i kulturnih praksi Goranaca u Beogradu u periodu od 2012. do 2020. godine (Đorđević Crnobrnja 2015, 303–316; Đorđević Crnobrnja 2018, 581–600; Đorđević Crnobrnja 2020, 14–44).² Kontinuitet koji postoji u pogledu pomenutog diskursa je doprineo

* Julija Zulfikari (rođ. Hočko) poreklom je iz Globočice u Gori. Rođena je i odrasla u Beogradu, gde danas živi sa porodicom. Završila je master studije na Fakultetu Primenjenih umetnosti u Beogradu. Juliji Zulfikari dugujem posebnu zahvalnost za mogućnost da pesmu *Vez* dodam ispred uvodnog dela rada.

¹ U prilogu navedenom je organizovanje projekata u cilju prenošenja znanja o izradi delova goranskog ženskog kostima. Videti: *Gora vo srce* (<https://gora.in.rs/ug-goransko-oro-realizuje-projekat-izrade-goranske-narodne-nosnje/>).

² Goranska zajednica broji najviše članova upravo u glavnom gradu Republike Srbije kako u 20. tako i u 21. veku, o čemu svedoči i poslednji Popis stanovništva

tome da se istraživački fokus u radu usmeri ka aktivnostima žena za koje se, uzimajući u obzir Uneskovu konvenciju o očuvanju NKN, može pretpostaviti da imaju uticaj na očuvanje elemenata goranskog kulturnog nasleđa. U ovom radu nije fokus na samom diskursu, već se nastoje sagledati uticaji faktora za koje se pretpostavlja da su doprineli njegovom kreiranju. To su u prvom redu migracije iz Gore i njihov uticaj na organizaciju porodičnog života, kao i aktivnosti žene u porodici i zajednici. Drugim rečima, kroz analizu društvenih i kulturnih praksi se nastoji utvrditi razlog isticanja uloge žene kao ključnog aktera u očuvanju goranskog kulturnog nasleđa.

Praksa koja je evidentirana prilikom terenskih istraživanja u Gori svedoči o tome da se žene aktivno bave izvođenjem i reprodukovanjem veština i znanja koja se prema Uneskovoj konvenciji mogu posmatrati kao elementi nematerijalnog kulturnog nasleđa.³ Empirijski materijal ujedno podstiče ka sagledavanju pozicije žena u kreiranju identitetskih obrazaca i simbola u goranskoj zajednici, kao i njihovom ispoljavanju, prenošenju, odnosno obezbeđivanju kontinuiteta njihovog trajanja.

Uloga žena u kreiranju, prenošenju i očuvanju elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa (NKN) u okviru goranske zajednice na prostoru Srbije nije podsticala etnologue i antropologe u Srbiji da se tom temom posebno pozabave. U tom smislu ovaj rad unosi novu perspektivu u etnološka i antropološka istraživanja nematerijalnog kulturnog nasleđa goranske zajednice u Srbiji.

Tokom istraživanja i pisanja ovog rada su uzeti u obzir rezultati dosadašnjih istraživanja na temu NKN u okviru domaće etnologije i antropologije, pogotovo zbog kritičkog stava prema Uneskovoj konvenciji o NKN i nedostacima prilikom njene aplikativnosti na domaćem terenu, posebno kada su u pitanju manjinske zajednice i njihova prava u Republici Srbiji.⁴ U tom smislu je dobro imati u vidu mišljenje da „zaštita NKN predstavlja i veoma plodno polje za identitetsku esencijalizaciju i političku instrumentalizaciju” (Milenković 2019, 64). Poznato nam je da je „Antropologija, tradicionalno oprezna prema instrumentalizaciji identiteta” (Milenković 2019, 64) i da se „Uneskov projekat u većini tumači kao još jedan vid zloupotrebama podložne esencijalizacije tradicije” (Milenković 2019, 64). Postoji takođe mišljenje da „strogo antropološko čitanje Uneskovo-

(v. Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i maternjem jeziku, po regionima. Republički zavod za statistiku Republike Srbije) <https://data.stat.gov.rs//Home/Result/3104020304?languageCode=sr-Cyrl>.

³ *Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva*, Opšte odredbe, Član 2. Str. 15. ([https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/5396/13.%20Konvencija%20o%20očuvanju%20nematerijalnog%20kulturnog%20nasleđa%20\(Pariz,%202003\).pdf](https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/5396/13.%20Konvencija%20o%20očuvanju%20nematerijalnog%20kulturnog%20nasleđa%20(Pariz,%202003).pdf))

⁴ Goranska zajednica je 13. novembra 2022. godine konstituisala Nacionalni savet Goranaca i time dobila status nacionalne manjine u Republici Srbiji. <https://www.facebook.com/nacionalnisavetgoranaca>

projekta globalnog očuvanja kulturne raznovrsnosti doživljava ga kao okvir koji legalizuje i legitimizuje podređivanja ljudskih prava kolektivnim, kulturnim pravima zajednica” (Milenković 2019, 65). Imajući u vidu prethodno navedeno, istraživanju elemenata NKN u goranskoj zajednici se pristupilo vrlo obazrivo, sa svešću da je tema izuzetno delikatna zbog mogućnosti da se istraživanju, kao i njemu sličnim antropološkim istraživanjima, između ostalog, učita postojanje „represije prema manjinskim populacijama od strane onih koje su većinske, odnosno prema represiji nad pojedincima unutar zajednica, kako manjinskih tako i većinskih, „u ime” kulture ili identiteta” (Milenković 2019, 64).

Metodološki okvir istraživanja

Rad u osnovi predstavlja analizu i interpretaciju dela empirijskog materijala dobijenog tokom istraživanja elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa goranske zajednice u Gori 2022. godine.⁵ Osnovu za izvođenje analize i pisanje rada predstavlja i deo rezultata istraživanja elemenata NKN goranske zajednice u Republici Srbiji 2023. godine.⁶ Terenska empirijska istraživanja su obavljena u Dragašu i u pojedinim selima u Gori (Bačka, Globočica, Ljubovište, Mlike, Restelica, Vranište). Terenski rad je podrazumevao obavljanje razgovora sa sagovornicima, kao i posmatranje sa učestvovanjem prilikom izvođenja društvenih i kulturnih praksi tokom svadbenog veselja i proslave suneta. Rad na terenu je obuhvatao i dokumentovanje izvođenja određenih zanatskih aktivnosti u cilju izrade svečanih odevnih predmeta. Usmeni narativi snimljeni usled razgovora sa sagovornicima predstavljaju empiriju na kojoj se bazira analiza i interpretacija rezultata istraživanja.⁷ Pri istraživanju i pisanju rada su korišćeni kao izvori i po-

⁵ Istraživanja elemenata NKN goranske zajednice su započeta 2022. godine u okviru projekta *Istraživanje i dokumentovanje elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa Goranaca u Gori*. Nosilac projekta je bio Etnografski institut SANU, a njegovu realizaciju je finansijski podržalo Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije. Tokom 2023. godine se istraživanja nastavljaju u okviru projekta *Mapiranje i istraživanje elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa Goranaca u Republici Srbiji*, čiji nosilac je takođe Etnografski institut SANU. Pomenuti projekat je takođe finansijski podržan od strane Ministarstva kulture Republike Srbije.

⁶ Istraživanja elemenata NKN su u prvom projektnom ciklusu obavljali saradnici iz Etnografskog instituta SANU, sa Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, iz Muzikološkog instituta SANU i Muzeja Vojvodine iz Novog Sada. U drugoj godini istraživanja tim čine saradnici iz Etnografskog instituta SANU i Muzeja Vojvodine iz Novog Sada. Empirijski materijal koji se koristi u radu predstavlja jedan manji deo rezultata terenskih istraživanja projektnih timova.

⁷ U istraživanju je učestvovalo dvadeset i troje sagovornika koji su nastanjeni u Gori i u pojedinim mestima u Srbiji i Crnoj Gori. Razgovori sa sagovornicima su obavljani

jedini tekstovi koji se mogu čitati na nekim od goranskih internet stranica.⁸ Kao izvor podataka su poslužile i informacije na društvenim mrežama, pre svega na fejsbuk nalozima koji su formirani i posećivani uglavnom od strane Goranaca.⁹ Posebnu vrstu izvora podataka predstavljaju publikacije i književne forme čiji autori su Goranci (Isljami 1995; Zejneli 2015; Šefit 2018; Dilber Hočko-Bibe 2019).¹⁰ Izvor podataka predstavlja i zakonska regulativa koja se može pratiti na internet stranici Uneska, kao i Centra za istraživanje NKN u Republici Srbiji.¹¹ Za potrebe pisanja ovog rada je korišćena relevantna etnološka i antropološka literatura, kao i radovi iz drugih društvenih i humanističkih disciplina.¹²

u Gori. Neka od pitanja koja su postavljana su se ticala sledećih istraživačkih tema: nazivi za odevne predmete, sticanje znanja za njihovu izradu u prošlosti i sadašnjosti, koji materijali su se koristili za njihovu izradu u prošlosti i sadašnjosti, potom pitanja u vezi sa sticanjem i prenošenjem znanja i veština izrade odevnih predmeta, zatim u vezi sa upotrebom odevnih predmeta i njihovom podelom u pogledu svakodnevene upotrebe i upotrebe u posebnim prilikama, pitanja u vezi s ukrašavanjem odevnih predmeta, kao i pitanja u vezi s percepcijom vrednosti odevnih predmeta i mogućnošću njihove izrade u narednim godinama itd.

⁸ *Gora vo srce* – prvi goranski elektronski medij na goranskom i srpskom jeziku u Republici Srbiji (<https://gora.in.rs>), *Goranski sajt* <http://mlicanin.weebly.com/gora-xxi-vek.html>.

⁹ Jedan od najčešće posećivanih je „Umotvorine od Gore”, jer njen administrator objavljuje kratke tekstove o životu i društvenim i kulturnim praksama Goranaca u Gori u drugoj polovini 20. veka i u prvim decenijama 21. veka. Iskazi neretko predstavljaju lični pogled, sećanja ili svedočenja o periodu odrastanja i životu u Gori u drugoj polovini 20. veka.

¹⁰ U medijima i javnosti neretko je isticano poslastičarstvo kao primarna delatnost Goranaca. To je uticalo na formiranje kulturnih predstava o Gorancima koje nisu u potpunosti u skladu sa situacijom koju je moguće evidentirati prilikom terenskih istraživanja (Đorđević Crnobrnja 2023, 97–110) <https://ifmc.ukim.mk/makedonski-folklor-br-84/>.

Istraživanja obavljena u goranskoj zajednici pokazuju da su Goranci uspešni i u drugim profesijama. Uočava se takođe sklonost ka izražavanju putem pisane reči i likovne umetnosti. Sa tom činjenicom neretko nisu upoznati ni sami Goranci, što se jednim delom može posmatrati kao posledica toga što je donedavno postojao neznan broj javnih fejsbuk naloga koje su pokrenuli pojedinci ili grupe Goranaca. Društvene mreže su danas pre svega u funkciji širenja informacija o događajima u Gori i u goranskoj zajednici. Osim navedenog, Nacionalni savet Goranaca ima svoju fejsbuk stranicu na kojoj se zainteresovanima pružaju informacije i o aktivnostima pojedinih pripadnika zajednice u oblasti usmenog i likovnog stvaralaštva (<https://www.facebook.com/nacionalnisavetgoranaca/>).

¹¹ Centar za nematerijalno kulturno nasleđe Srbije. <https://etnografskimuzej.rs/centar-za-nkn/>.

¹² Činjenica je da su nematerijalnom kulturnom nasleđu posvećena mnoga istraživanja kako u okviru domaće tako i inostrane naučne produkcije. Pojam relevantne literature se stoga svakako ne odnosi samo na izbor koji je učinjen prilikom pisanja ovog

Diskurs o učestvovanju žena u prenošenju i očuvanju elemenata goranske kulture i simbola goranskog identiteta ulazi u istraživački fokus već tokom prvih razgovora sa sagovornicima na terenu. Isticanje pozicije žene kao „čuvara tradicije” je poteklo upravo od strane sagovornika, tj. Goranaca, s tim da se neretko dešavalo da sagovornice ne iznose tu vrstu ocene svojih aktivnosti, već su o ženi kao nosiocu goranskog kulturnog nasleđa govorili u prvom redu muški članovi zajednice. Sudeći prema tome, ženama je pozicija „čuvara goranske tradicije i Gore” pripisana od strane muške populacije. Takva percepcija aktivnog učešća žena u očuvanju elemenata kulturnog nasleđa goranske zajednice proizilazi iz aktivnog učešća žena u kreiranju i prenošenju goranskog kulturnog nasleđa u 20. i 21. veku i može se objasniti posledicom uticaja određenih društvenih, ekonomskih i političkih faktora na prostoru Gore i regiona u istraživanom periodu. U tom pogledu je namera ovog rada da se sagledaju i pojašne društveni i ekonomski okviri koji su uticali na to da žene aktivno učestvuju u obavljanju onih poslova u porodici koji se spram toga mogu prepoznati kao tradicionalna sfera delovanja žena u goranskoj zajednici (tkanje, izrada i ukrašavanje svakodnevnih i svečanih odevnih predmeta). Istraživački fokus je usmeren i ka onim društvenim angažmanima i obavezama koje žene izvode izvan porodice, odnosno ka znanjima i veštinama žena u domenu njihove profesije. Ovde se pre svega misli na izradu odevnih predmeta u sadašnjosti i / ili ukrašavanje lica i tela neveste, kao i obavljanje onih aktivnosti koje se tiču predstavljanja goranskog kulturnog nasleđa u javnosti, izvan okvira same zajednice.

Istraživanja NKN Goranaca u Republici Srbiji u kojima je reč u ovom radu metodološki posmatrano nalik su drugim empirijskim istraživanjima koja se izvode u okviru etnologije i antropologije u Srbiji. U radu se polazi od shvatanja po kojem: „Način na koji je definisano ono što, prema UNESKO-u, treba smatrati nematerijalnom kulturnom baštinom, upućuje nedvosmisleno na najopštiji nivo određenja onoga čime se bave etnologija i antropologija” (Žikić 2006, 13). Nematerijalno kulturno nasleđe, kao i interpretacija materijalne kulture smatraju se u okviru etnologije i antropologije „kulturnim konstruktima, koji se kreiraju prema potrebama sadašnjosti” (Ćuković 2019, 32). Očuvanje kulturnog nasleđa se takođe posmatra kao „kulturni koncept i stanje svesti pripadnika jedne kulture, a ne formalna aktivnost bilo koje od institucija” (Matić 2011, 128).

Rad nije pisan sa namerom da se kritički preispituju Uneskovske i podzakonske odredbe, pravila, postupci i sistemi, jer je o tome zaista mnogo pisano i polemisano kako u domaćoj tako i inostranoj naučnoj literaturi (Gavrilović 2011, 221–234; Matić 2011, 117–142; Hameršak, Pleše i Vukušić 2013; Ćuković 2019). Osim toga, nije isključeno da je Uneskova koncepcija NKN

rada. Za ovu priliku su konsultovani samo pojedini radovi i to pre svega iz pera domaćih etnologa i antropologa koji su najčešće predstavljali bazičnu literaturu u metodološkom pogledu.

osmišljena na jednoj određenoj instanci sa namerom da se o njoj polemise, piše i govori usmeravajući tako fokus mnogih pojedinaca i zajednica na pitanja identiteta i svih onih pojava i praksi koje su u uzročno posledičnoj vezi s njim. Osim toga, Uneskova konvencija i koncept NKN se mogu označiti kao pojava dugog trajanja u sadašnjosti, jer dosta dugo zauzima značajnu poziciju na naučnoj i društvenoj platformi posmatrano i u evropskim okvirima (v. Hameršak, Pleše i Vukušić 2013). Stiče se utisak da se uvek iznova pojavi neki novi momenat koji otvori mogućnost da se preispituje značenje pojma nematerijalno kulturno nasleđe i opravdanost njegove upotrebe u praksi i to ne samo u etnologiji i antropologiji već i u drugim naučnim disciplinama i društvenim poljima angažovanosti naučnika i zaposlenih iz ustanova kulture (Matić 2011, 117–142, 165–178; Gavrilović 2015, 73–83; Milenković 2019, 63–71; Banović 2021, 101–114; Rašić 2021, 179–206). Navedeno se može razumeti ukoliko se koncept NKN sagleda kao dinamičan sistem koji je „u procesu neprekidnog ponovnog stvaranja od strane grupa i njihovih pripadnika, u interakciji s prirodnom sredinom, istorijom, drugim zajednicama, državom, međunarodnim institucijama i kompanijama” (Milenković 2016, 146).

Ovaj rad se može čitati upravo kao takav, jer stavlja u prvi plan pitanje uloge žene u kreiranju, očuvanju i zaštiti elemenata NKN u jednoj manjinskoj zajednici, odnosno pitanje koje nije zauzimalo posebno mesto u etnološkom i antropološkom diskursu u Srbiji do sada. Interesovanje za njeno istraživanje nije podstaknuto tim zapažanjem već prepoznavanjem isticanja žene kao „čuvara goranske tradicije” kao značajne teme u okviru istraživanja NKN u okviru domaće etnologije i antropologije.¹³

Istraživanje elemenata NKN u goranskoj zajednici nije bilo jednostavno realizovati, ali ne zbog toga što bi se „tražili” elementi NKN na terenu kojih nije bilo,¹⁴ već zbog toga što je naučno relevantne metodološke postupke terenskog rada bilo potrebno prilagoditi okolnostima na terenu. U metodološkom pogledu to znači izbeći „zamke” istraživanja NKN o kojima se dosta govori u okviru etnologije i antropologije (Žikić 2006, 11–23; Gavrilović 2011, 221–234; Matić

¹³ U ovom radu nisu konsultovana brojna istraživanja NKN koja postoje u Srbiji, a za koja nije isključeno da bi mogla doprineti celovitijem uvidu u problematiku i doprineti potpunijem razumevanju pozicije žene u procesu očuvanja NKN. Reč je o temi koja je dovoljno inspirativna i složena da je nikako nije moguće zaokružiti samo ovim radom. U tom smislu se predlaže da se čita kao jedan od etnoloških i antropoloških pogleda na pitanja koja su u njemu analizirana.

¹⁴ Namera istraživanja je bila da se evidentiraju određena znanja i veštine putem posmatranja društvenih i kulturnih praksi koje su prisutne u svakodnevnom životu Goranaca, kao i one koje se odvijaju u sklopu praznika životnog i godišnjeg ciklusa. Drugim rečima, istraživanja nisu imala za cilj „tražiti elemente NKN” (Rašić 2019, 179–206), već je fokus usmeren ka praksama koje se izvode u sadašnjosti.

2011, 117–140; Hameršak, Pleše i Vukušić 2013, Lukić Krstanović i Radojičić 2015, 165–178; Milenković 2016; Ćuković 2019; Rašić 2021, 179–206). Ovde se pre svega misli na težnju da se pri boravku na terenu i u razgovoru sa sagovornicima ostane u poziciji neutralnog posmatrača uprkos tome što zatečena situacija navodi na intervenisanje u pravcu eventualnog očuvanja i zaštite evidentiranih elemenata NKN. Istraživanje elemenata NKN u okviru goranske zajednice ulazi u sklop onih istraživanja u etnologiji i antropologiji koja se obavljaju u okviru manjinskih zajednica u Republici Srbiji i samim tim ima posebne karakteristike, odnosno dimenzije koje ovo istraživanje čine dodatno složenim kako na nivou samog terenskog istraživanja i prikupljanja evidencije, tj. etnografske građe tako i na nivou eventualnog predlaganja elemenata NKN za nacionalnu listu, a i za njihovo dalje očuvanje i praktikovanje. Tokom istraživanja je često dolazilo do preispitivanja mogućeg uticaja istraživača na pojedince iz zajednice i zajednicu kao kolektiv. Ispostavilo se da je potrebna obazrivost pri formulisanju i postavljanju pitanja sagovornicima kako se njihova pažnja ne bi usmerila ka polju ili pitanjima na koja nisu obraćali pažnju do tada.¹⁵ Istraživanje NKN goranske zajednice je u tom smislu dobar primer za sagledavanje mogućnosti implementacije Uneskove konvencije, odnosno uticaja koju njene odredbe mogu imati u konstruisanju identitetskih politika većinskih i manjinskih zajednica, kao i pozicije i uloge etnologije i antropologije u povezivanju istraživanja NKN sa mogućnošću uticaja na kreiranje identitetskih politika manjinskih zajednica (Milenković 2019, 65–68; Rašić 2021, 179–205). Istraživanje čiji se rezultati jednim manjim delom interpretiraju u radu nije obavljano sa namerom da se na bilo koji način interveniše na kreiranje i upotrebu identitetskih markera od strane samih pripadnika goranske zajednice, bilo da su u pitanju rodni, generacijski, lokalni, etnički ili neki drugi individualni i / ili kolektivni identiteti.¹⁶ U kontekstu teme ovog rada je indikativno navesti da su sagovornici mahom bili saglasni u pogledu isticanja uloge žena u „čuvanju” i prenošenju kulturnih osobenosti goranske zajednice.

U istraživanju i pisanju ovog rada polazi se od shvatanja po kojem NKN predstavlja dinamičan sistem (Gavrilović 2011, 221–234; Matić 2011, 117–140). To znači da se NKN pristupa kao „živom” nasleđu koje čini deo svakod-

¹⁵ Iskustvo sa terena ukazuje na to da su sagovornici podstaknuti javnim medijskim servisom (lokalne TV stanice) razmatrali različite mogućnosti očuvanja i prezentovanja goranskog nasleđa u javnosti.

¹⁶ Uticaj političke orijentisanosti i angažovanja pojedinih sagovornika u političkim strukturama se prepoznaje kao uticaj na formiranje različitih stavova o poreklu Goranaca i njihovom islamskom nasleđu. Uticaj pomenutog faktora kod Goranaca u Gori je evidentiran i od strane francuskih novinara Deransa i Žeslena (Derans i Žeslen 2011) i austrijskog politikologa Šmidingera (Schmidinger 2013). Opširnije pojašnjenje uticaja pomenutih faktora na kreiranje goranskog identiteta biće dato u posebnoj studiji.

nevnog života određenih kultura (Žikić 2006, 13). Prilikom istraživanja elemenata NKN goranske zajednice i pisanja ovog rada se imalo takođe u vidu to da se kod nematerijalnog nasleđa „radi o onoj vrsti kreativnosti koja dolazi „odozdo”, kako bi se to reklo u folklorističkoj terminologiji – da je u pitanju nešto čemu presudan komunikacijski, vrednosni i utilitarni oblik daje sredina u kojoj se javlja, odnosno nešto što možemo smatrati zajedničkim svim članovima date kulturne zajednice” (Žikić 2006, 16). Ono što se gledajući kroz vizuru definicije NKN postavljenje u Konvenciji učinilo inspirativnim za istraživanje je pitanje prepoznavanja elemenata NKN goranske zajednice od strane *Drugih* (pojedinaца, zajednica). U tom smislu se dovodi u pitanje uloga elemenata NKN u kreiranju identitetskog okvira goranske zajednice koji bi poslužio prepoznavanju tih elemenata od strane drugih kao isključivo goranskog nasleđa. Ujedno je prepoznavanje određenih elemenata NKN kao simbola goranske zajednice od suštinskog značaja za priznavanje kulturnih osobenosti i identiteta te manjinske zajednice od strane većinskih zajednica, bilo da je u pitanju Republika Srbija ili neki drugi državni entiteti.¹⁷

Očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa Gore

U domaćoj etnologiji i antropologiji je dosta polemisano upravo u pogledu koncepta zaštite NKN koji se definiše u Uneskovoj konvenciji, kao i o načinu na koji se on primenjuje u praksi (Žikić 2011; Matić 2011, 117–140; Gavrilović 2011, 221–234; Gavrilović 2015, 74–80; Gavrilović i Đorđević 2016, 989–1004; Milenković 2019, 63–71, Rašić 2021, 179–205).

Iz samog naslova Uneskove Konvencije o očuvanju NKN može se zaključiti da je upravo očuvanje nasleđa primarni cilj Konvencije.¹⁸ Očuvanje elemenata NKN se smatra i jednim od ključnih zadataka primene Uneskove konvencije u praksi. Pod tim pojmom se podrazumeva definisanje i primena mera „kojima se nastoji obezbediti upotrebljivost nasleđa, uključujući identifikaciju, dokumentaciju, istraživanja, verifikaciju, evaluaciju, implementaciju i reprezentaciju” (Lukić Krstanović i Radojičić 2015, 167). Očuvanje NKN se neretko posmatra u vezi sa obezbeđivanjem kontinuiteta kulturnog identiteta zajednice, što je razumljivo ukoliko imamo u vidu da se elementi NKN posmatraju u kontesktu

¹⁷ Rad i aktivnosti Goranskog nacionalnog saveta, koji se mogu pratiti u medijima i putem društvenih mreža, idu u prilog navedenom. Drugim rečima, Savet deluje upravo u tom pravcu o čemu najbolje svedoči organizacija prvog Gora festa 16.9.2023. godine na Adi Ciganliji, kao i brojne druge aktivnosti koje se mogu pratiti i kao prilozi na fejsbuk stranici Nacionalnog saveta Goranaca (<https://www.facebook.com/nacionalnisavetgoranaca/>).

¹⁸ Član 1. [https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/5396/13.%20Konvencija%20o%20o%20o%20nemaserialno%20kulturalno%20nasleda%20\(Pariz,%202003\).pdf](https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/5396/13.%20Konvencija%20o%20o%20o%20nemaserialno%20kulturalno%20nasleda%20(Pariz,%202003).pdf)

konstruisanja kolektivnih identiteta (Žikić 2011, 7–25; Matić 2011, 124–126; Ćuković 2019, 28, 35). Shodno tome se obezbeđivanje kontinuiteta samog nasleđa može razumeti kao preduslov za opstanak simbola i identiteta zajednice. Takvo poimanje se može objasniti na sledeći način: „Identitet, odnosno način na koji se on ispoljava u populaciji, može se shvatiti kao jedan vid, ako ne i srž onoga što je nematerijalno kulturno nasleđe” (Ćuković 2019, 45).

Kada su očuvanje i zaštita NKN u pitanju ističe se važnost poimanja nasleđa kao promenljivog i prilagodljivog dela culture, jer tako ima smisla da se razmišlja o njegovoj zaštiti. Zaštita nematerijalnog kulturnog nasleđa „ne bi trebalo da bude shvaćena kao njegovo „čuvanje” u smislu održavanja nasleđa nepromenjenim. Zaštita bi trebalo da u svakom slučaju, obezbedi dinamiku nematerijalnog kulturnog nasleđa (Yoshida 2004)” (Ćuković 2019, 45). Time se podrazumeva da: „kulturni fenomeni koje prepoznamo kao nematerijalno kulturno nasleđe mogu da budu zaštićeni tako što bi se održavala njihova kulturna vitalnost, odnosno kroz njihovo permanentno postojanje u kulturi bez intervencije u domenu njihovog značenja” (Matić 2011, 132). Smatra se da: „Takav način zaštite priznaje kulturnu dinamičnost tih fenomena” (Matić 2011, 132). Pri tom, „bilo kakva zaštita nematerijalnog kulturnog nasleđa nema smisla ukoliko, u duhu teze o živom nasleđu, i sama zajednica nema razvijenu svest o značaju sopstvenog nasleđa u samoj kulturi i u odnosu na druge kulture” (Matić 2011, 127).

Upis elemenata NKN na neku od Uneskovich lista se smatra važnim i neizostavnim korakom u postupku očuvanja i zaštite kulturnog nasleđa. Pripreme elemenata za upis, kao i sam postupak upisa na neku od listi razmatrani su i osporavani od strane etnologa i antropologa zbog mogućih kulturnih, političkih i, najšire definisano, identitetskih pitanja koja se postavljaju pred zajednicu, a koja se smatraju posledicom upisa (Ćuković 2019; Banović 2021, 101–114; Rašić 2021, 179–206). U tom smislu je opravdano pitanje: „ako je neki kulturni fenomen vitalan, živ, da li mu je potrebna zaštita, a ako kulturni fenomen nije vitalan, da li tu ikakva zaštita može da pomogne? I kakva to zaštita treba da bude, koja je njena svrha?” (Matić 2011, 126)

Sve napred izneto je istraživanje elemenata NKN Goranaca u Srbiji učinilo dodatno inspirativnim, jer, između ostalog, zahteva konstruktivna rešenja u njegovom izvođenju, o čemu će dodatno biti govora u posebnoj studiji.

U ovom radu je predstavljen samo jedan manji deo empirije koja je prikupljena tokom istraživanja elemenata NKN Goranaca u Republici Srbiji. Na ovom mestu se takođe daje uvid u to kako sagovornici poimaju čuvanje i zaštitu kulturnih osobenosti goranske zajednice. Mišljenje i stavove sagovornika o sopstvenom nasleđu prvenstveno ilustruje negodovanje koje iskazuju po pitanju unošenja promena u one segmente nasleđa koje smatraju važnim za očuvanje goranskog identiteta. U prvom redu se iskazuje bojazan za „našinski” – goranski

govor zbog upotrebe stranih reči i idioma u komunikaciji. Postoji sumnja da takva praksa sužava mogućnosti za njegovo očuvanje u budućnosti.¹⁹ Promene koje se mogu pratiti u svakodnevnom odevanju Goranaca sagovornici ne percipiraju kao moguću pretnju očuvanju goranskog identiteta i kontinuiteta zajednice. Za razliku od navedenog, odevanju svečanog kostima neveste i žena se pridaje poseban značaj. Sagovornici ženski svečani kostim predstavljaju kao posebno značajan deo goranske tradicije i njegovu upotrebu tokom goranske svadbe smatraju važnim za predstavljanje i očuvanje goranskog kulturnog nasleđa i identiteta. Ženski svečani kostim se u skladu sa Uneskovom koncepcijom kulturnog nasleđa može označiti kao elemenat materijalne kulture. Jasno je da podela kulturnog nasleđa na materijalno i nematerijalno nije opravdana iz više razloga (Matić 2011, 129–131). Svečani kostim Goranki jedan je od konkretnih primera koji potvrđuju isprepletenost materijalnog i nematerijalnog aspekta određenog kulturnog nasleđa. Primer goranskog svečanog ženskog kostima nije samo zbog toga u fokusu ovog rada. Pažnju istraživača budi takođe saznanje da se njegovoj izradi i ukrašavanju pridaje poseban značaj od strane goranske zajednice. Na primeru ovog elementa goranskog kulturnog nasleđa se jasno oslikava uticaj koji aktivnosti žena imaju na vitalnost goranskog nasleđa i, prema mišljenju sagovornika u vezi s tim, na očuvanje kontinuiteta goranskog identiteta.

Žene – čuvari goranskog nasleđa

Na početku ovog dela rada se predstavljaju istorijske okolnosti koje su od značaja za razumevanje pozicije žena u Gori u pogledu njihovog doprinosa očuvanju goranskog kulturnog nasleđa. Goranska zajednica je poznata po migracijskim kretanjima muške populacije. Pečalba ili gurbet, tj. radne migracije muškaraca deo su društvene istorije goranske zajednice. Kretanja stočara predstavljaju prva migracijska kretanja na ovom području (Hasani 1995, 11–75). Sa zamiranjem stočarstva, koje je predstavljalo primarnu delatnost i mogućnost zarade naročito do prve polovine 20. veka, počinju da se javljaju odlasci muške populacije na gurbet. Pečalba kao vrsta povremene sezonske radne migracije je bila prisutna u Gori i u periodu vladavine Osmanskog carstva na ovim područjima, s tim da je po brojnosti muškaraca koji odlaze na rad izvan Gore počela da biva izrazito zastupljena od početka 20. veka do osamdesetih godina tog veka. Goranci su, sudeći prema rečima sagovornika, odlazili u pečalbu „u daleke krajeve”. Stizali su do Sofije, Soluna, Istanbula, pa i dalje, o čemu svedoče, osim narativa sagovornika, i goranske pesme i proza (Šefit 2018). Gurbet postaje način

¹⁹ Više o promenama koje se mogu pratiti u upotrebi goranskog dijalekta u svakodnevnoj komunikaciji Goranaca početkom 21. veka (Đorđević Crnobrnja 2020, 189–214).

života za mnoge Gorance, naročito u periodu nakon završetka Drugog svetskog rata. Migracije su tekle u pravcu svih gradova ili većih mesta u tadašnjoj državi SFRJ. Od osamdesetih godina 20. veka se mogu pratiti migracije u kojima se iz Gore iseljavaju žene i deca, tj. migracije u kojima se iseljavaju ne pojedinci već porodice. Najintenzivnije i najbrojnije migracije koje su zabeležene u Gori desile su se tokom 1999. godine i tokom prvih godina s početka 21. veka. (Đorđević Crnobrnja 2015, 565–579; Đorđević Crnobrnja 2020, 45–79). Sagovornici navode da se ne pamti tako brojno iseljavanje stanovništva iz svih goranskih sela kao što je to zabeleženo u 21. veku. U goranskim selima je ostalo da živi malobrojno stanovništvo.²⁰

Zašto su migracije važne za razumevanje teme ovog rada? Sagovornici su isticali da su zbog odlaska muške populacije na gurbet u goranskim selima ostajale da žive žene sa maloletnom decom, kao i starijim članovima porodice. Žene su brinule o kućnim poslovima i vaspitanju dece, ujedno su obavljale i radove na seoskom domaćinstvu. Osim toga, imale su obavezu da tkaju i da pripremaju odevne predmete za sve članove porodice, a devojke da ručno izrade svoje *ru'o* (goranski izraz za tkanu odeću, ćilime i predmete koje su devojke pripremale pred udaju). Prema rečima sagovornika, žene i deca, devojke, kao i stariji ljudi svakodnevno su odevali odeću koja je bila ručno izrađivana i šivena sve do pojave industrijskih tekstilnih materijala i njihove široke dostupnosti ženama u Gori. Masovnija upotreba tekstilnih materijala konfekcijske izrade počinje da se koristi za izradu svakodnevne odeće sedamdesetih godina 20. veka, dok je u 21. veku potpuno prevladalo odevanje konfekcijski izrađenih odevnih predmeta kako muških tako i ženskih stanovnika Gore. S tim da je kod odevanja muškaraca upotreba konfekcijskih odevnih predmeta ušla u široku primenu ranije u odnosu na žene u Gori. Osim toga, tradicionalni ženski odevni predmeti (Darmanović 1994, 143–149) nakon pojave konfekcijskih materijala počinju da ulaze u sastav goranskog svečanog kostima, koji je danas i dalje u upotrebi kod pojedinih žena prilikom svadbe, suneta i *Đurena*.²¹ Tradicionalni odevni predmeti muških članova zajednice su prošli transformaciju na sličan način, s tim da su ih mladići odevali sporadično i u malom broju u odnosu na to da je odevanje ženskog svečanog kostima bilo prisutno kod velikog broja devojaka i udatih žena sve do kraja devedesetih godina 20. veka. U poslednje dve godine (2022. i 2023) je приметna aktuelizacija odevanja muškog goranskog svečanog kostima prilikom proslave suneta i goranske svadbe.

²⁰ Prema rečima sagovornika, u goranskim selima je do 1999. godine živelo oko 15.000 stanovnika, a u sadašnjosti (druga decenija 21. veka) sela u Gori nastanjuje oko 6.000 Goranaca. (Zejneli 2015).

²¹ Đuren je goranski izraz za praznik koji se obeležava u Gori svake godine početkom maja (Pavlović 2021, 159–189).

Napred navedeno govori u prilog tome da su žene, samim tim što su ostajale kod kuće i nastavljale primenu društvenih i kulturnih praksi koje se smatraju osobenostima goranske zajednice u određenom istorijskom periodu, ustvari bile u poziciji „čuvara” porodice i goranske tradicije.²² Pod goranskom tradicijom sagovornici poimaju goranski govor („našinski”), izradu i odevanje tradicijonalnih odevnih predmeta, goransku svadbu, proslavu *Đurena*, muzičke i ritualne prakse koje se izvođe za *Đuren* i tokom goranske svadbe (Hasani 2003; Ranković 2020, 613–639; Pavlović 2021, 159–189). Sagovornici su pomenutu situaciju dovodili u vezu sa migracijama Goranaca izvan Gore. Muškarci su za razliku od žena, odlazeći u pečalbu ili na školovanje u gradove, bili u neposrednom kontaktu sa stranim/drugim društvenim i kulturnim praksama tokom jednog dužeg perioda i to je podrazumevalo prihvatanje i usklađivanje sa društvenom sredinom u kojoj su živeli i radili. Sagovornici smatraju da su muškarci usled takvih okolnosti prvi počeli da unose strane izraze u goranski govor, recimo. Za razliku od njih, žene se smatraju „čuvarima” goranskog dijalekta (Đorđević Crnobrnja 2014, 101–116). Ova konstatacija se odnosi, pre svega, na period kraja 20. veka, jer je tada većina žena bila stalno nastanjena u Gori, tj. u mogućnosti da svoj dijalekat koriste u svim sferama komunikacije. U vezi sa ovim je potrebno reći da školovanje devojaka u Gori postaje uobičajena praksa tek nakon završetka Drugog svetskog rata. Sagovornici navode da je devojkama školovanje u srednjim školama bilo omogućeno od osamdesetih godina 20. veka nakon pokretanja srednjoškolskog obrazovnog programa u Dragašu. Navedene okolnosti se smatraju povoljnim okolnostima koje su omogućavale kontinuitet i vitalnost goranske tradicije.

Migracije koje podrazumevaju intenzivna i brojna iseljavanja Goranaca iz Gore krajem 20. i početkom 21. veka impliciraju pitanje eventualnih promena na polju praktikovanja i održavanja elemenata NKN goranske zajednice. Istraživanje društvenih i kulturnih praksi pokazuje da je svakodnevno odevanje najpodložnije promenama u takvim situacijama i to pogotovo kada su žene u pitanju (Đorđević Crnobrnja 2015, 303–316). Ne zaboravimo da odevanje, pre svega žena, predstavlja segmenat goranske tradicije koji ima posebno značenje za kreiranje simbola goranskog identiteta i to na individualnom i kolektivnom nivou. Upravo zbog toga je u radu odevanju posvećena veća pažnja u odnosu na druge segmente NKN goranske zajednice.²³

²² Očuvanost odevnih predmeta žena se, po pravilu, dovodi u vezu upravo s tim što su ih žene izraživale u okviru svoje domaće radinosti (Vukmanović 1940, 1), ali i sa ulogom „žene u očuvanju kontinuiteta zajednice kroz reproduktivnu i vaspitnu ulogu” (Radisavljević 2009, 153).

²³ Katarina Radisavljević je u svom istraživanju konstatovala da su u selima Vojvodine do sredine 20. veka „nosioci identiteta iskazanog kroz nošnju bile žene” (Radisavljević 2009, 153).

Odevne prakse ipak nisu jedini način putem kojeg se kreira, primenjuje, prenosi i čuva NKN goranske zajednice. Tkanje se pokazalo posebno važnim segmentom goranske tradicije, jer se pojedini delovi ženskog svečanog kostima izrađuju i ukrašavaju upravo na taj način. Tkanje je zanat koji predstavlja izričito žensku sferu delovanja, dok je terzijski zanat isključivo u domenu muškaraca. Osim toga, žene se u ulozi nosioca elemenata NKN nalaze i u pogledu praktikovanja ukrašavanja pojedinih delova tela devojaka, kao i ukrašavanja lica i odevanja neveste u toku svadbe (*k'na* na goranskom). Žene su prisutne, odnosno aktivno učestvuju u izvođenju ritualnih radnji tokom svadbenog veselja. Navedene aktivnosti žena se praktikuju u kontinuitetu tokom druge polovine 20. veka, kao i početkom 21. veka.

Osim do sada pomenutih aktivnosti žena na polju primene znanja i veština karakterističnih za goransku tradiciju i zajednicu u lokalnom kontekstu, evidentni su i načini predstavljanja elemenata NKN izvan Gore, odnosno široj društvenoj javnosti. Ovde se misli, u prvom redu, na aktivnosti žena u pojedinim granama umetnosti, poput slikarstva i poezije.²⁴ Etnomuzikološkinja Sanja Ranković je u okviru svojih istraživanja muzičkih praksi u goranskoj zajednici konstatovala: „Nakon početnog upoznavanja s goranskom muzičkom praksom zapazila sam da žene imaju istaknutu ulogu u dinamičnom procesu uspostavljanja kontinuiteta raritetnih pevačkih formi i očuvanja lokalnog repertoara različitim izvođačkim aktivnostima” (Ranković 2020, 616).

Do sada je bilo govora o aktivnostima žena koje podrazumevaju primenu znanja i veština kod izrade onih odevnih predmeta koji čine sastavni deo ženskog svečanog kostima. U vezi sa tim se postavlja pitanje čuvanja i zaštite tih znanja i verovanja, kao i praksi, odnosno doprinos žena čuvanju i zaštiti goranskog kulturnog nasleđa. Iako bi bilo očekivano da očuvanje proizilazi iz primene, odnosno da su primena i očuvanje uzročno posledično povezani, to u ovom slučaju nije uvek tako. Empirijski materijal dobijen tokom istraživanja elemenata NKN Goranaca ukazuje i na promene koje se mogu pratiti kod evidentiranog kulturnog nasleđa Goranaca. Ispostavlja se da promene nastupaju upravo usled određenih intervencija žena. Goranke putem svojih kreacija koje izvide prilikom izrade odevnih predmeta (skutača, kapa i marame, kao i ukrasa na odevnim predmetima koji čine sastavni deo ženskog svečanog kostima) unose određene novine u postojeće nasleđe koje se tim putem ne menja samo iz generacije u generaciju već i iz godine u godinu. Tako se ispostavlja da promene u odevnoj praksi nisu posledica samo industrijalizacije i pojave novih materijala, već su nastale usled praćenja određenih modnih trendova, a, uzročno-posledično tome, i izvođenja novih kreacija. Prema rečima sagovornika: „Žene kreiraju modu”, „To je sada u modi”, „Ove godine je ovaj dezen u modi”. Promene su evidentne u upotrebi

²⁴ *Gora vo srce* (<https://gora.in.rs>), Nacionalni savet Goranaca (<https://www.facebook.com/nacionalnisavetgoranaca/>).

materijala za izradu pojedinih delova kostima, potom u promeni kroja, pre svega terl(j)ika (crni ogrtač koji nose udate žene), koriste se nove vrste ukrasa (cirkoni), izmene su vidljive i kod ukrašavanja *bašmarame* (goranski naziv za maramu koja čini nezaobilazan deo svečanog kostima). Navedene promene se mogu razumeti kao posledica želje da se odevni predmeti izmeste iz okvira starog kostima, koji je izrađivan iz vune i koji podseća na seosku odeću. Odevni predmeti se nastoje prilagoditi sadašnjim standardima, a pritom ih kreiraju Goranke same prateći modne trendove koji dolaze izvan Gore, odnosno unose u goransko kulturno nasleđe elemente iz drugih sredina u kojima Goranci žive i rade. Praksa, koja je evidentirana u Gori prilikom terenskog istraživanja 2022. i 2023. godine, pokazuje da do unošenja novina dolazi pre svega u pogledu ukrašavanja svečanog kostima koji odeva nevesta. Mlajneštečki (goranski izraz za nevestinski) kostim predstavlja simbol goranskog identiteta. Njemu se pridaje posebna uloga u procesu kreiranja i očuvanja goranske tradicije i identiteta. Tome su doprinele promene nastale u svakodnevnom odevanju žena koje podrazumevaju postepeno izostavljanje onih tradicionalnih odevnih predmeta koji su bili u funkciji pokrivanja glave i tela (marama i terlik). Upravo su ti odevni predmeti nezaobilazni delovi ženskog svečanog kostima i kao takvi postaju simbol goranske zajednice i identiteta. To doprinosi njihovoj daljoj primeni i očuvanju kao dela goranskog kulturnog nasleđa. Iz navedenog sledi da se usled pojave industrijskih materijala uočava „tendencija ka tome da svoju tradicionalnu svečanu odeću još više razviju i ukrase, stvarajući tako odevni stil sa etničkim karakteristikama” (Radisavljević 2009, 160). Premda ne treba ispustiti iz vida činjenicu da je odevanje „marker različitih vrsta identiteta” (Radisavljević 2009, 156), o čemu u okviru goranske zajednice svedoče istraživanja Mine Darmanović (1994, 143–149), Desanke Nikolić (1995, 169–174) i Suzane Hasani (2003).

U kontekstu ovog rada je indikativna i sledeća konstatacija: „Da bi opstala u tradicionalnoj formi, odeća ne samo da bi trebalo da se proizvodi u domaćoj radinosti već bi i njena upotreba trebalo da ima značenje u svakodnevnom životu zajednice, da se razvija i transformiše u skladu sa promenama unutar nje” (Radisavljević 2009, 160). U goranskoj zajednici se upravo to i dešava i upućuje na odgovor u pogledu postojanosti kontinuiteta ženskog svečanog kostima, koji je u sadašnjosti „nastao tipizacijom tradicijske odeće prethodnih generacija” (Radisavljević 2009, 161), a odeva se u svečanim prilikama (svadba, sunet, *Duren*) (Đorđević Crnobrnja 2015, 303–316).

Za razumevanje teme ovog rada je važno imati u vidu i sledeću konstataciju: „Za očuvanje specifičnosti nošnji jedne oblasti i etničke grupe ili njihovo ujednačavanje značajna je činjenica da li je sama grupa bila povezana u više sela jedne oblasti ili je bila izmešana sa drugim etničkim grupama” (Radisavljević 2009, 156). Katarina Radisavljević ujedno ističe da: „Tendencija čuvanja i razvoja specifičnosti (*u odevanju*, prim. autor) primetna je tamo gde je etnička grupa živela samostalno ili čak činila neku vrstu enklave” (Radisavljević 2009,

156–157). Za goransku zajednicu u Gori je karakteristično upravo navedeno. Područje Gore geografski gledano čine sela koja su teritorijalno raspoređena tako da zajedno sa varošicom Dragaš (administrativni centar) čine homogenu celinu. To znači da je stanovništvo u selima neretko u celosti goranskog porekla.²⁵

Odnedavno, možemo pratiti sve češće prisustvo Goranki u javnoj sferi delovanja. Tome u izvesnom pogledu doprinosi formiranje Nacionalnog saveta Goranaca u Republici Srbiji jer se može pratiti aktivno učešće žena u delatnosti Saveta i predstavljanju goranskog kulturnog nasleđa u javnosti.²⁶

Istraživanja društvenih i kulturnih praksi u goranskoj zajednici pokazuju da migracije i život Goranaca izvan Gore nisu znatnije uticali na promene uloga žena u praktikovanju i očuvanju elemenata goranskog kulturnog nasleđa u lokalnom okruženju, pogotovo do početka 21. veka. Kraj 20. i početak 21. veka predstavlja značajnu prekretnicu u životu goranskog stanovništva u više sfera. Za razumevanje situacije ključne su intenzivne migracije iz Gore, a, po prirodi stvari, s njima nastupaju procesi prilagođavanja društvenoj sredini u kojoj su se Goranci nastanili nakon što su migrirali iz Gore. Posledice tih nastojanja, kao i života u eri globalizacije se danas uočavaju i u sferi praktikovanja kulturnih osobnosti goranske zajednice u Gori. U tom pogledu ne čudi potreba da se goranska tradicija očuva i to na način koji je u izvesnoj meri modifikovan i prilagođen savremenim uslovima života, o čemu na najeksplicitniji način svedoči organizacija goranske svadbe u sadašnjosti (Đorđević Crnobrnja 2014a, 159–168).²⁷

U kontekstu teme ovog rada je svakako važno navesti da žene koje izrađuju ženski svečani kostim žive u Gori. Znači da se ta praksa izvodi u sredini u kojoj

²⁵ Iznimku u tom pogledu predstavlja varošica Dragaš u koju je nakon 1999. godine počelo da se naseljava albansko stanovništvo iz okolnih albanskih sela koja ulaze u sastav Opštine Dragaš. Ta sela su teritorijalno smeštena tako da čine jednu celinu koja nosi naziv Opolje (Opoja na albanskom jeziku). Iz razgovora sa sagovornicima saznajemo takođe da se jedan neznatan deo stanovništva Gore u sadašnjosti identifikuje sa bošnjačkom etničkom zajednicom, o čemu svedoče i drugi autori (Derans i Žeslen 2011; Šmidinger 2013; Markov 2019, 501–520).

²⁶ Navedeno se uočava kroz konkretne aktivnosti Goranki u Nacionalnom savetu i pri izvođenju projekata koji imaju za cilj očuvanje veština i znanja koje čine deo nematerijalnog kulturnog nasleđa goranske zajednice, o čemu svedoči i realizacija „radionice za izradu goranske narodne nošnje sa pratećim elementima i tradicionalnim nakitom, sa ciljem očuvanja starih tradicionalnih zanata i njegove savremene primene“, koja je sprovedena u oktobru 2023. godine u Beogradu u organizaciji Udruženja građana Goransko oro (<https://gora.in.rs/polaznice-radionice-savladale-tehniku-asprenja-sitarke/>). Više o aktivnostima žena u okviru goranske zajednice videti i u okviru prvog medija-internet portala goranske nacionalne manjine *Gora vo srce* (<https://gora.in.rs>).

²⁷ Goranska svadba obiluje elementima NKN i predstavlja praksu koja zaslužuje sveobuhvatniju antropološku analizu bez koje nije moguće razumeti značaj koji ona ima za pojedince i goransku zajednicu u identitetskom pogledu.

Goranci žive, kako kažu, vekovima, odnosno u lokalnom kontekstu koji se od strane pripadnika goranske zajednice smatra njihovom matičnom teritorijom. Činjenica je da izrada ženskog svečanog kostima ne bi bila moguća bez žena koje ga izrađuju uz primenu veština i znanja koja poseduju i koja su nasledile od svojih ženskih potomaka.²⁸ Žene koje izrađuju svečani kostim su u tom smislu u ulozi glavnih aktera u očuvanju onih elemenata NKN koji imaju ključnu ulogu u kreiranju i očuvanju goranske kulture i simbola goranskog identiteta. Premda ne smemo ispustiti iz vida da terzije nemaju ništa manju ulogu u pogledu doprinosa očuvanju i prenošenju elemenata NKN, jer bez njihovog rada na izradi pojedinih delova ženskog svečanog kostima taj kostim ne bi mogao da ima funkciju simbola goranske kulture i identiteta.²⁹ Osim navedenog, imajmo u vidu ulogu onih žena, Goranki, koje doprinose očuvanju simbola goranskog identiteta daju time što odevaju goranski kostim, što njegovo postojanje čini živim nasleđem.³⁰ Predstavljanju i očuvanju kulturnih osobenosti goranske zajednice i goranskog identiteta doprinose i one žene koje svoje znanje o goranskoj kulturi prezentuju putem likovnih interpretacija i ostvarenja, potom kroz pisanu reč i muzičku praksu. Miroslava Lukić Krstanović i Dragana Radojičić nam takođe skreću pažnju na ulogu žena u kreiranju, praktikovanju i očuvanju elemenata NKN iznoseći konstataciju: „Žene su izuzetno važni akteri nematerijalnog kulturnog nasleđa, te je korisno podstaći i evidentirati prakse, znanja i umeća nematerijalnog kulturnog nasleđa, posebno kada je reč o kulinarstvu – spravljanju jela, izradi tkanina ili izvođačkoj praksi – pevanje i igra, narativnoj tradiciji, književnosti, likovnom stvaralaštvu, primenjenoj umetnosti i dr.” (Lukić Krstanović i Radojičić 2015, 175). U tom smislu je moguće govoriti o primerima „lične životne posvećenosti očuvanju i prenošenju tradicije” (Pospišilova i Stefanović-Banović 2017, 251), koji su takođe vidljivi u Gori i u goranskoj zajednici u sadašnjosti (21. vek).³¹ Rezultati istraživanja pokazuju da aktivnosti žena na polju očuvanja i zaštite kulturnog nasleđa doprinose kreiranju i upotrebi simbola

²⁸ Iz razgovora sa jednom tkaljom u Dragašu saznajemo da su sve žene u Gori tkale i samostalno izrađivale odevne predmete za svoju porodicu sve do pojave i široke upotrebe industrijski izrađenih materijala, kao i svakodnevne upotrebe konfekcijske odeće. Prema rečima naše sagovornice, ona je jedina tkalja u Gori koja poseduje znanja i veštine bez kojih nije moguće izvesti postupke pripreme za tkanje, odnosno izradu odevnih predmeta putem tkanja. Ostale tkalje poseduju znanje i veštine rada na razboju, ali nisu u mogućnosti da samostalno obave pripremu koja je ključna da bi moglo da se pristupi tkanju.

²⁹ Terzije izrađuju gornje delove ženskog kostima, pre svega one koji imaju funkciju pokrivanja (anterija, (h)rka, terl(j)ik).

³⁰ Slična situacija je evidentirana i u manjinskim zajednicama u Vojvodini (v. Radišavljević 2009, 150–161).

³¹ <https://gora.in.rs/category/goranke/>. Analiza empirijskog materijala pokazuje da očuvanju kulturnog nasleđa goranske zajednice doprinose i one žene koje su postale članovi zajednice po osnovu braka.

goranske zajednice, a tim putem i identifikaciji pojedinaca sa zajednicom. U tom pogledu se može konstatovati doprinos kontinuitetu goranskog identiteta.

Zaključak

Evidentno je da su žene u Gori u poziciji „čuvara goranske tradicije” zbog primene određenih znanja, veština i praksi koje izvode. Dovođenje žena u vezu sa čuvanjem tradicije je indikativno za sagledavanje i razumevanje koncepta „čuvanja” kulturnog nasleđa, kao i za razumevanje pojma tradicije koji postoji u goranskoj zajednici. Ono što bismo spram Uneskovke Konvencije o nematerijalnom kulturnom nasleđu definisali kao elemente NKN ili elemente materijalne kulture, sagovornici određuju kao deo goranske tradicije i simbolima goranske zajednice. Sledi da žene proizvode tradiciju i da je putem praksi koje izvode prenose na naredne generacije. Tome su u izvesnom smislu doprinele društvene i političke okolnosti u Gori tokom 20. i 21. veka. Evidentno je, takođe, da je ženski svečani kostim postao simbol goranske zajednice i kao takav ima ključnu ulogu kod kreiranja goranskog identiteta. Upotreba svečanog ženskog kostima u sadašnjosti ima poseban značaj za očuvanje goranske tradicije i za vitalnost goranske zajednice. Nije slučajno da se upravo svečani i svakodnevni ženski odevni predmeti percipiraju kao neizostavni elementi goranskog kulturnog nasleđa. Sudeći prema praksi koja je evidentirana na terenu, odevna praksa žena je prepoznata kao segment kulture koji konotira prošlost i povezuje je sa sadašnjošću. Znači da traje kroz vreme, što je ključno za isticanje njihove autentičnosti i postojanje geneze zajednice na prostoru Gore. U tom kontekstu se može razumeti upotreba likovne izvedbe Goranke odevene u tradicionalni goranski kostim kao simbola goranske zajednice koji je predstavljen na početnoj fejsbuk stranici Nacionalni savet Goranaca u Republici Srbiji.³² Promene koje se tiču stilizacije ženskog kostima, a koje se mogu pratiti iz godine u godinu, proizvele su model koji, uprkos tome, opstaje kao prepoznatljiv simbol goranske zajednice. Navedeno ide u prilog shvatanju da kultura i tradicija nisu okamenjeni segmenti društvenog života i praksi, što pokazuju i u ovom radu citirana, kao i druga etnološka i antropološka istraživanja (Risteski 2008, 71–84).

³² Dana 16. septembra 2023. godine je organizovana manifestacija „Gora fest” na Adi Ciganliji. Na pozivnici koja je dizajnirana tom prilikom je ilustracija Goranke u tradicionalnom kostimu (Nacionalni savet Goranaca u Republici Srbiji <https://www.facebook.com>).

Ilustraciju je radila mlada umetnica goranskog porekla, koja je odrasla i živi u Beogradu. Dizajn i ilustracija jesu njen lični izbor, s tim da je on prihvaćen od strane Saveta kao relevantan. Izbor ženskog lika nije slučajna, već je u vezi sa prepoznavanjem Goranke kao vitalne snage u procesu kreiranja, očuvanja i prezentovanja elemenata goranske tradicije i identiteta.

Evidentno je da Goranke kreiraju kulturno nasleđe sopstvene zajednice i da doprinose njegovom kontinuitetu. Takva konstatacija upućuje na pitanje mogućnosti izbora koji se ženi daje u tom kontekstu. Istraživanje vodi zaključku da Goranke prepoznaju odgovornost spram zajednice i to na način koji ne ugrožava pitanje njihovih individualnih izbora kada je reč o učešću kod kreiranja elemenata kulturnog nasleđa goranske zajednice. To, naravno, ne znači da konflikti unutar žena nisu prisutni, već da se nalaze načini da se oni prevazilaze uz kompromise koji podrazumevaju postajanje ličnog izbora.³³

Analiza koncepta očuvanja elemenata NKN goranske zajednice sa pozicije žene ukazuje na to da su očuvanje i zaštita goranske tradicije, kako sagovornici inače percipiraju i imenuju ono što se prema Uneskovoj Konvenciji podrazumeva pod nasleđem, uslovljeni društvenim, ekonomskim, političkim i kulturnim prilikama u kojima se odvijaju svakodnevne aktivnosti i život u Gori,³⁴ kao i izvan matične lokalne sredine. Evidentno je da interesovanje za sopstveno nasleđe postoji i da će postojati sve dok se izvode društvene i kulturne prakse koje nije moguće zamisliti bez tog nasleđa, pogotovo ukoliko postoji svest o tome i težnja da se „očuva izvorno”, odnosno nasleđe koje ne samo da konotira prošlost i asocira na goransku tradiciju i kulturu već doprinosi očuvanju i zaštiti goranskog identiteta. Može se zaključiti da će kulturno nasleđe imati posebnu simboliku i značenje za goransku zajednicu sve dok se nalazi u upotrebi kako na lokalnom tako i na širem regionalnom području.

Reference

- Banović, Branko. 2021. „Ka inkluzivnom karakteru Leksikona etnologije Crne Gore”. U *Etnologija i leksikoni: iskustva i ideje. Radovi sa naučnog skupa Podgorica 8. novembra 2019*, uredio Aleksandar Čilikov, 101–114. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Naučni skupovi knj. 161. Odeljenje humanističkih nauka knj. 12. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Ćuković, Jelena. 2019. „Kulturni identiteti između nauke, politike i birokratije. Antropološka analiza zaštite manjinskog nematerijalnog kulturnog nasleđa u Uneskovom sistemu u Republici Srbiji, na primeru AP Vojvodine”. Doktorska disertacija. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. <http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:22577>

³³ Za potpunije sagledavanje odnosa između kolektivnog i individualnog identiteta kada je odevanje žena u goranskoj zajednici u pitanju videti: „Svakodnevno odevanje Goranki u Beogradu – između tradicijskih i savremenih kulturnih praksi” (Đorđević Crnobrnja 2015, 303–316).

³⁴ U tom pogledu je indikativna situacija koja je zadesila Goru i goransku zajednicu u periodu od 1999. do 2003. Kada su izostale organizacije goranskih svadbi i proslave *Đurena* zbog političke i bezbednosne situacije. Period epidemije kovid virusom je takođe narušio kontinuitet u izvođenju društvenih i kulturnih praksi koje se u zajednici prepoznaju kao ključne za održavanje goranske tradicije (svadba, sunet, *Đuren*).

- Darmanović, Mina. 1994. „Sadašnja goranska narodna nošnja”. *Glasnik Baština* 5: 143–149.
- Derans, Žan-Arno i Loran Žeslen. 2011. *Putovanje u zemlju Goranaca. Balkan, početak XXI veka*. Beograd: Medijska knjižara Krug.
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2014. „‘A zboriš našinski?’ – o upotrebi goranskog govora u Beogradu”. *Antropologija* 14 (2): 101–116.
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2014a. „‘The Gorani Wedding Ritual’ – Between Individual and Collective Memory”. *Kultura/ Culture* 6 (2014): 159–168.
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka i Aleksandar Krel. 2014.b „‘Internacionalizacija’ ličnih imena: Goranci u Beogradu i Nemci u Vojvodini”. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 765–778. <https://doi.org/10.21301/EAP.v9i3.11>
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2015. „Svakodnevno odevanje Goranki u Beogradu – između tradicijskih i savremenih kulturnih praksi”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 63(2) 2015: 303–316. <https://doi.org/10.2298/GEI1502303D>
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2018. „Migracije, integracija i bračna praksa kod Goranaca”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 66 (3): 581–600. [https://doi.org/10.2298/GEI1803581D_YDK.392.5:314.7\(497.115\)](https://doi.org/10.2298/GEI1803581D_YDK.392.5:314.7(497.115))
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2020. *Nismo prekidali sa Gorom. Etnicitet, zajednica i transmigracije Goranaca u Beogradu*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2023. „Media and Cultural Representation of Goranci Culture and Tradition”. *Makedonski folklor* god. 54(84): 97–110. <https://doi.org/10.55302/MF2384097djc>
- Gavrilović, Ljiljana. 2011. „Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa”. *Etnoantropološki problemi* 6 (1): 221–234. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i1.8>
- Gavrilović, Ljiljana. 2013. „O politikama, terenskom radu, sećanjima i etnografijama”. *Pazarsko-sjениčki kvartet*. Novi Pazar: Muzej Ras.
- Gavrilović, Ljiljana. 2015. „Mogućnost Trećeg: nematerijalna kulturna nasleđa Grada,..”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 63(1): 73–83. <https://doi.org/10.2298/GEI1501073G>
- Gavrilović, Ljiljana i Ivan Đorđević. 2016. „Sjениčki sir kao nematerijalno kulturno nasleđe: Antropološki pristup problemu”. *Etnoantropološki problemi* 11 (4): 989–1004. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i4.2>
- Hameršak, Marijana, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić. 2013. *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, uredile Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Hasani, Harun. 1995. „Migracije stanovništva Gore”. U *Šarplaninske župe Gora, Opolje i Sredska. Antropogeografsko-etnološke, demografske, sociološke i kulturološke karakteristike*, uredili Antonijević Dragoslav i Milovan Radovanović, 11–75. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić”.
- Hasani, Suzana. 2003. „Etnološke karakteristike Šarplaninske župe Gora”. Diplomski rad. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Beograd.
- Hočko, Dilber-Bibe. 2019. *Goranski pečat*. Gora.

- Isljami, Hamid. 1995. *Jusuf i Džemilja*. Beograd: Goragraf
- Lukić Krstanović, Miroslava i Dragana Radojičić. 2015. „Nematerijalno kulturno nasleđe u Srbiji: prakse, znanja i inicijative”. *Glasnik Etnografskog muzeja* knj. 79: 165–178.
- Markov, Ivaylo. 2019. „Changing Practices of ‘Being Together’ in the Transnational Kin-Relationships among Gorani”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 67 (3): 501–522.
- Matić, Miloš. 2011. „Konceptualizacija kulture u heritološkoj paradigmi. Muzejsko nadmudrivanje sa materijalnim”. *Antropologija* 11(1):117–142.
- Milenković, Miloš. 2016. *Povratak nasleđu. Ogled iz primenjene humanistike*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet Odeljenje za etnologiju i antropologiju.
- Milenković, Miloš. 2019. „Zaštita nematerijalnog kulturnog nasleđa manjina u Republici Srbiji – prilike i prepreke”. U *Prava nacionalnih manjina u ustavnopravnom sistemu Republike Srbije. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 27. novembra 2017*, uredio Tibor Varadi, 63–71. Beograd: Odeljenje društvenih nauka SANU, Naučni skupovi knj. 42.
- Nikolić, Desanka. 1995. „Etnokulturni stereotipi stanovnika Gore i Sredačke župe”. U *Šarplaninske župe Gora, Opolje i Sredska, Antropogeografskoetnološke, demografske, sociološke i kulturološke karakteristike*, uredili Antonijević Dragoslav i Milovan Radovanović, 169–174. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić” SANU.
- Pavlović, Aleksandar. 2021. „Proslava Đurena u Prizrenskoj Gori – prilog istraživanju”. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 51(2): 159–189.
- Pospišilova, Jana i Milesa Stefanović-Banović. 2017. „Uloga pojedinaca u prenošenju tradicije unutar sistema kulture”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65(2): 249–254. <https://doi.org/10.2298/GEI1702249P> UDC 39:316.734
- Radisavljević, Katarina. 2009. „Narodne nošnje kao izraz identiteta u selima Vojvodine”. Zavičaj na Dunavu. Suživot Nemaca i Srba u Vojvodini. Novi Sad: Muzej Vojvodine; Ulm: Stiftung Donaueschwingisches Zentralmuseum. 150–161.
- Ranković, Sanja. 2020. „Čitanja muzičkih iskustava žena iz Gore”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 68(3): 613–639. <https://doi.org/10.2298/GEI2003613R> УДК 28:398.8(497.11)
- Rašić, Miloš. 2021. „Potraga za identitetom: Antropološko tumačenje angažovanog istraživanja u Paštrovićima i upotreba koncepta nematerijalnog kulturnog nasleđa u identitetsko- političke svrhe”. *Etnoantropološki problemi* 16(1): 179–206. <https://doi.org/10.21301/eap.v16i1.7>
- Risteski, Ljupčo. 2008. „Za istraživanje na narodna kultura”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 56(1): 71–86.
- Schmidinger, Thomas. 2013. *Gora: Slawischsprachige Muslime zwischen Kosovo, Albanien, Mazedonien und Diaspora*. Wien: Wiener Verlag.
- Stanković (Ranković), Sanja. 1995. „Osnovne muzičko-igračke karakteristike Gore”. U *Šarplaninske župe Gora, Sredska i Opolje (antropogeografskoetnološke, demografske, sociološke i kulturološke karakteristike)*, uredili Dragoslav Antonijević i Milovan Radovanović, 202–213. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić” SANU.

- Šefit, Ljajko. 2018. *Istanbulske rane*. Gornji Milanovac: Grafoprint.
- Zechenter, Elizabeth. 1997. „In the Name of Culture: Cultural Relativism and the Abuse of the Individual”, *Journal of Anthropological Research* 53(3): 319–348. <https://doi.org/10.1086/jar.53.3.3630957>
- Vukmanović, Jovan. 1940. „Šokačka narodna nošnja u Bačkom Bregu”. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 15: 1–18.
- Zejneli, Zejneli. 2015. *Goranci – svačiji i ničiji, a ipak svoji*. Subotica: Grafoprodukt.
- Žikić, Bojan. 2006. „Kognitivna antropologija i nematerijalno kulturna baština”. *Glasnik Etnografskog muzeja* 70: 11–23.
- Žikić, Bojan. 2011. „Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe. Uvod u istraživanje i preliminarni rezultati”. U *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe. Zbornik radova sa naučnog skupa Kulturni identiteti u XXI veku*, uredio Bojan Žikić, 7–25. Beograd: Srpski genealoški centar.

Izvori

- Centar za nematerijalno kulturno nasleđe Srbije. <https://etnografskimuzej.rs/centar-za-nkn/>
- Gora vo srce. <https://gora.in.rs>
- Goranski sajt. <http://mlicanin.weebly.com/gora-xxi-vek.html>
- Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva, Opšte odredbe, Član 2. Str. 15. [https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/5396/13.%20Konvencija%20o%20očuvanju%20ne%20materijalnog%20kulturnog%20nasleđa%20\(Pariz,%202003\).pdf](https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/5396/13.%20Konvencija%20o%20očuvanju%20ne%20materijalnog%20kulturnog%20nasleđa%20(Pariz,%202003).pdf)
- Nacionalni savet Goranaca u Republici Srbiji. <https://www.facebook.com>
- Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i maternjem jeziku, po regionima. Republički zavod za statistiku Republike Srbije. <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020304?languageCode=sr-Cyrl>

Jadranka Đorđević Crnobrnja
The Institute of Ethnography SASA, Belgrade, Serbia
jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

Women's Activities and the Preservation of Intangible Cultural Heritage in the Gorani Community

Research endeavors within the domain of intangible cultural heritage, conducted within the Gorani community, highlight, among various aspects, the involvement of women in creating and transmitting knowledge and skills, which are perceived by the Gorani populace as a particularly important component of the Gorani tradition. Women are ascribed a key role in preserving Gorani cultural heritage. This study examines the activities of women in the Gorani

community within the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage framework. The research is focused on knowledge, skills, and practices carried out by women, which unfold continually within the Gorani community during the twentieth and twenty-first centuries. It primarily concerns the knowledge and skills of women manifested through the tradition of designing and wearing clothing items, especially those pieces that have become over time an indispensable part of women's ceremonial attire. The empirical data also encourages an examination of the role of women in shaping identity paradigms and symbols in the Gorani community, as well as their expression, transmission, and the assurance of the continuity of these practices. The analysis of women's contribution to safeguarding the intangible cultural heritage of the Gorani community indicates that the preservation and protection of Gorani tradition, as understood and recognized by the participants in accordance with the UNESCO Convention defining heritage, are conditioned by the social, economic, and political circumstances shaping daily activities and everyday lives of the people in Gora, both within and beyond their native local environment. It is also obvious that Gorani's interest in their own intangible cultural heritage is unmistakable, as demonstrated by social and cultural practices that would be impracticable without the existence of this heritage. The Gorani people's aspiration to safeguard their own cultural heritage is viewed in the context of its contribution to the preservation and continuity of the Gorani identity, namely the identity of the Gorani community, which holds minority status in the Republic of Serbia.

Keywords: Gora, Gorani community, intangible cultural heritage, preservation and protection, skills and knowledge, women

*Les activités des femmes et la conservation
du patrimoine culturel immatériel de la communauté gorane*

Le discours rencontré dans la communauté gorane présente la femme comme un acteur clé dans la préservation de la tradition gorane. Dans ce travail, les activités des femmes dans la communauté gorane sont analysées dans le contexte de la Convention de l'Unesco sur la conservation et la protection du patrimoine culturel immatériel. La recherche a été orientée vers les connaissances, les compétences et les pratiques dont les femmes sont porteuses et qui sont déployées depuis des décennies dans la communauté gorane. L'analyse des activités des femmes dans le processus de préservation du patrimoine culturel goran incite aussi à analyser leur contribution à la création des modèles et des symboles identitaires dans la communauté gorane, ainsi qu'à assurer leur continuité. La période de la seconde moitié du vingtième et des deux premières décennies du vingt-et-unième siècle représentent le cadre chronologique de la recherche,

alors que le territoire de Gora en est le cadre spatial. Gora est une gorge de montagne constituée par le bourg de Dragaš et les agglomérations environnantes, qui se trouvent sur les coteaux de Šarplanina et de Koritnik. Du point de vue identitaire, l'espace de Gora a l'importance du territoire originel pour les Gorans. La recherche démontre que les migrations de la population de Gora en dehors du territoire originel, et principalement de la population masculine, aussi bien par le passé qu'au temps présent, ont influencé de manière importante le fait que ce soit la femme qui se trouve dans la position de „ gardienne de la tradition gorane „, ainsi que d'un transmetteur actif des connaissances et des pratiques perçues comme décisives pour la préservation des symboles identitaires de la communauté gorane.

Mots clés: Gora, communauté gorane, patrimoine culturel immatériel, préservation et protection, compétences et connaissances, femme

Primljeno / Received: 30.09.2023.

Prihvaćeno za objavljivanje / Accepted for publication: 14.11.2023.